

İqtisadçı alim və ekspertlər ilk dəfə kölgə iqtisadiyyatına həsr olunmuş dəyirmi masada müzakirələr apardılar

Bu günlərdə «İqtisadiyyat» qəzeti redaksiyasında akademik Ziyad Səmədzadənin rəhbərliyi ilə "Kölgə iqtisadiyyatı" mövzusunda həsr olunmuş növbəti dəyirmi masa keçirilmişdir. Dəyirmi masada müzakirə olunan məsələləri sizə təqdim edirik.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Əvvəla, hamınıza salamlayıram. Bu gün biz sizinlə "Kölgə iqtisadiyyatı və onunla mübarizə" kimi çox vacib bir məsələni müzakirə edəcəyik. Məlumat verim ki, son 3 ayda bu, bizim sayca dördüncü dəyirmi masamızdır. Bundan əvvəlki dəyirmi masalar "Rəqəmsal iqtisadiyyat: bu gün və sabah", "İqtisadi potensial, onun mahiyyəti, strukturu, bu potensialdan istifadə olunması", "Dünya iqtisadiyyatı, qloballaşma, milli maraqlar" məsələlərinə həsr edilmişdi.

Bugünkü dəyirmi masanın qonaqlarını təqdim edim: AMEA-nın müxbir üzvü, prof. Akif Musayev, Auditorlar Palatasının sədri, i.e.d., prof. Vahid Novruzov, Dövlət İqtisad Universitetinin kafedra müdiri, i.e.d., prof. Məhiş Əhmədov, i.e.d., prof. Elşən Hacızadə, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin Elm şöbəsinin müdiri, i.e.d., prof. Zahid Məmmədov, Dövlət Statistika Komitəsi sədrinin müavini Rauf Səlimov, vergilər nazirinin müşaviri Xaqani Abdullayev, Vergi siyasəti və makroiqtisadi təhlil idarəsinin direktoru Namiq Dərgahov, Bakı Dövlət Universitetinin dosenti Fərhad Qarayev, "İpək yolu - Bir kəmər-bir qovsaq" Assosiasiyasının sədri Rafiq Qarayev, Dövlət İqtisad Universitetinin "Maliyyə və maliyyə institutları" kafedrasının dosenti, iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru Elşad Səmədzadə, ekspert Əziz Əzizov, Gəncə Dövlət Aqrar Universitetinin kafedra müdiri, i.ü.f.d. Asif Həsənov, həmin universitetin dissertantı Vüqar Vəliyev, iqtisadçı ekspert Eldar Təhməzov, "Sinteks" şirkətinin Maliyyə məsələləri üzrə müşaviri Sübhan Qasımlı. Kölgə iqtisadiyyatı haqqında bu, ilk müzakirədir. Cənab Prezident İlham Əliyev dəfələrlə bildirmişdir ki, kölgə iqtisadiyyatı ilə ciddi mübarizə aparılmalı, uçot, statistika işləri təkmilləşdirilməli, vergidən yayınma hallarının olmaması üçün sistemli tədbirlər görülməlidir.

Bir müddət əvvəl vergilər naziri Mikayıl Cəbbarovun sədrliyi ilə keçirilən "Şəffaflıq və inkişaf" konfransında kölgə iqtisadiyyatı məsələsi də ön plana çəkildi. Konkret təkliflər irəli sürüldü. Vergi Məcəlləsində edilən dəyişikliklər yüksək qiymətləndirildi. Bəs, kölgəli

di. Müşahidə olunmayan iqtisadiyyatın ölçülməsi ilə bağlı çoxdan işlər aparılır. Statistika Komitəsində, bizim Avropa İttifaqı ilə Tviniq layihəmiz var idi. Tviniq layihəsindəki komponentlərdən biri sifətində müşahidə olunmayan iqtisadiyyata aid idi və biz Çexiyalı həmkarlarımızla birgə işlədik, onların təcrübəsini öyrəndik. Onlar bizə təklif etdi ki, müəyyən sorğular, müayinələr vasitəsilə siz bu fikirləri öyrənin. Ondan sonra biz metodoloji vəsait işlədik, hazırladıq və o vəsait təsdiq olundu. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, bunun dəqiq uçotu, yəni məlumat mənbəyi yoxdur. Deməli, burada sifət ekspert qiymətləndirilməsindən söhbət gedə bilər. Bunu hər bir insan öz biliyi, bacarığı, hansısa üsullar, metodlarla qiymətləndirir. İqtisadi əməkdaşlıq və in-

kişaf təşkilatının bununla bağlı konkret metodoloji vəsaiti var. Onlar qeyd edir ki, müşahidə olunmayan iqtisadiyyat dedikdə, dörd əsas sahə nəzərə alınır. Birinci, gizli, kölgə dediyimiz iqtisadiyyat. İkinci, qeyri-qanuni iqtisadiyyat və ya fəaliyyət. Üçüncü, qeyri-formal fəaliyyət və dördüncü də, ev təsərrüfatlarının öz şəxsi istehlakı üçün istehsal etdiyi mal və xidmətlər. Yəni, bunların ənənəvi üsullarla ölçülməsi mümkün deyil. Adi üsullar nisbətən asandır, çünki müəssisə, yaxud respondent var, sorğusunu aparırıq, cavab verir və yaxud hesabını doldurur, biza təqdim edir, onunla biz bunu əhatə edirik. Lakin mənim sadaladığım heç bir üsulunu tətbiq etmək mümkün deyil. Onun əsas çətinliyi də bundadır.

Gizli, kölgə iqtisadiyyatı. Bu, hər bir normal, qanuni fəaliyyət göstərən müəssisənin daxilində baş verir. Amma mən müəssisə dedikdə, eyni zamanda, fiziki şəxsləri də nəzərdə tuturam. Bilərəkdən məhsulun hansısa bir hissəsi uçotdan gizlədir. Yeganə məqsəd odur ki, vergidən yayınsın və daha az vergi versin və s. 100 ton məhsul istehsal edib, onun 70 tonunu uçota alıb, vergisini verir, 30 deyərdim, inqilabi dəyişikliklər baş verir, yəni bizim müasir tariximizdə belə köklü islahatlar, mənə aparılmamışdır. Çox riskli, ancaq cəsarətli, əsaslı bir addımdır. Güman edirəm ki, vergi bazasının genişləndirilməsi hesabına, insanların, sahibkarların kölgədən çıxması ilə bu, özünü doğruldacaq. Bunu təcrübə də göstərir. Latın Amerikasında, Braziliya, Çili kimi ölkələrdə, Argentinada bu cür islahatlar yaxşı effekt ver-

alveri, çirkli pulların yuyulması kimi fəaliyyətlər qeyri-qanunidir, amma oradan da qazanc əldə olunur və tövsiyəyə görə o da ümumi daxili məhsula aid edilməlidir. Sadəcə biz də, digər MDB ölkələri də onlar haqqında məlumat mənbəyi olmadığına görə bunu etmirik.

Növbəti üçüncüsü - qeyri-formal sektorda fəaliyyət. Bu, vergidə uçota durmayan, vergi verməyən ayrı-ayrı qrup adamlardır. Məsələn, fəhlələr, ustalar, evlərdə təmir işləri aparırlar və s. Yaxud da ki, repetitorlar - şagirdləri ali məktəblərə hazırlayırlar, vergi vermirlər. Bunlar hamısı qeyri-formal fəaliyyətdir.

Nəhayət, sonuncusu, ev təsərrüfatları tərəfindən öz şəxsi istehlakı üçün istehsal olunan mallar. Yəni, kimsə öz həyatı üçün sahəsində daxili istehlakı üçün süd məhsulları, yumurta, meyvə, tərəvəz istehsal edir. Lakin bunlar satış üçün deyildir.

Ümumən müşahidə olunmayan iqtisadiyyatın ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi bizdə sonuncu qiymətləndirmə üzrə 8,7 faiz təşkil edir. İqtisadi mühit yaxşılaşdıqca, işsizlik azaldıqca gizli iqtisadiyyatın miqyası da azalır.

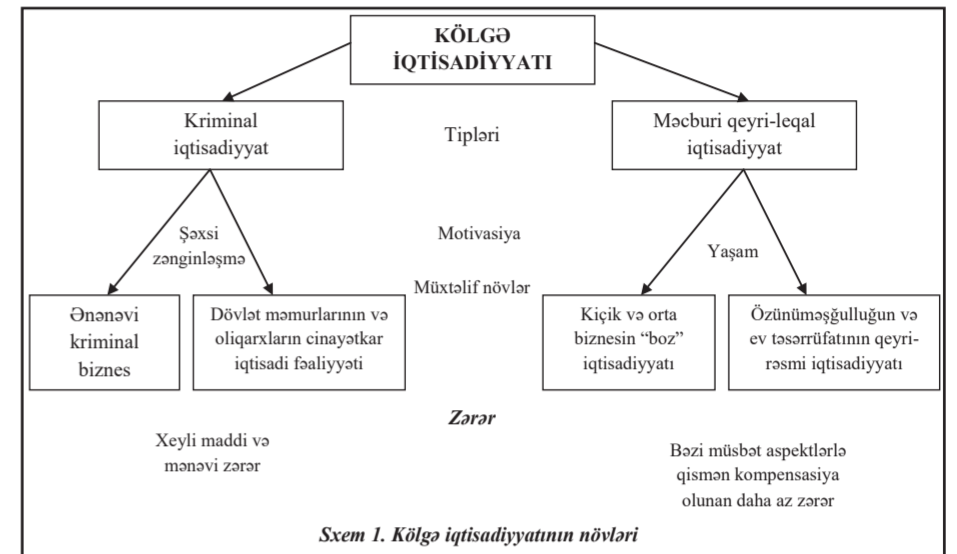
Biz beş-altı il bundan qabaq bir sorğu keçirdik. 200-dən artıq adamın sorğusunu apardıq, tam anonim şəkildə. Onlarla səmimiyyət yaratmaq üçün hətta ayrıca bir email ünvanı açdıq. Cavab verdilər, ümumiləşdirdik. Bəs, nəticələr nə cür oldu? Ən çox gizlədilan sahələr tikinti, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, ictimai-iaşə oldu. Məsələn, tikinti sahəsində işçilərə ödənilmiş əməkhaqqı faktiki olduğundan 38 faiz az, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmiri sahəsində 28 faiz az, nəqliyyat sahəsində 35 faiz az göstərilirdi və s. Bu, bizə əsas verdi ki, biz əməkhaqqı fondunu respublika üzrə bu faiz qədər artırmaq.

Bizdə kölgə iqtisadiyyatı digər MDB ölkələrinə nisbətən aşağıdır. Yenə deyirəm, sifət gizli iqtisadiyyatdan söhbət gedir, müşahidə olunmayan yox. Bu sahədə hesablama metodu və metodologiyalar, təbii ki, təkmilləşməlidir, yeni sorğular keçirilməlidir.

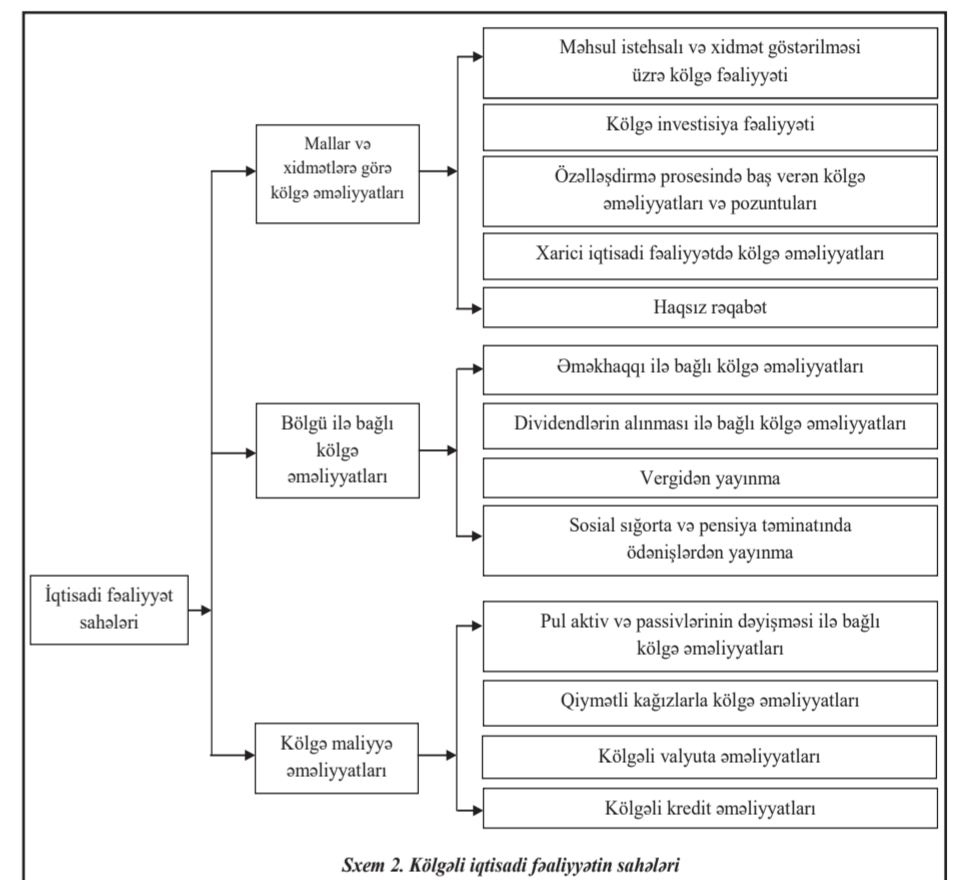
ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Təşəkkür edirəm, Rauf müəllim. Dövlət Statistika Komitəsi çox dəyərlı işlər görür. Dünya üzrə çirkli pulların miqyası çox böyükdür. Bir çox ölkələrdə onların həcmi milyard dollarlarla ölçülür. "Qeyri-rəsmi iqtisadiyyat" və ya "boz bazar" - tamamilə qanuni xarakter daşıyan, lakin fəaliyyətinin miqyası təşkilatların rəhbərləri tərəfindən gizlədilan və ya bilərəkdən aşağı göstərilən fəaliyyət növüdür. "Qeyri-rəsmi iqtisadiyyat" a misal kimi qeyri-rəsmi olaraq işə götürməni, qeydiyyatsız keçməmiş təmir və tikinti işlərini, repetitor məşğələlərini, icarə müqaviləsi bağlamadan daşınmaz əmlakın icarəsini və s. göstərmək olar. "Kriminal iqtisadiyyat" və ya "qara bazar" - istənilən iqtisadi səviyyədə ciddi şəkildə qada-

ğan edilmiş iqtisadi fəaliyyətin müəyyən növləridir. Bu fəaliyyət növlərinə narkobiznes, qaçaqmalçılıq, reket və s. aid edilir. Aşağıdakı sxemlərdə (Sxem 1 və Sxem 2) ayrı-ayrı meyarlar üzrə kölgə iqtisadiyyatının növləri əks etdirilmişdir.

da fikir səsləndirildi ki, sentyabr ayında, "Kölgə iqtisadiyyatına qarşı mübarizə - iqtisadi inkişafın mühüm amili kimi" mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Mən firsətdən istifadə edərək, vergilər

Sxem 1. Kölgə iqtisadiyyatının növləri

Sxem 2. Kölgəli iqtisadi fəaliyyətin sahələri

Saxta iqtisadiyyat - bu fəaliyyət əsasən korrupsiya ilə (korrupsiya əlaqələrinin köməyi ilə güzəşt və subsidiyaların verilməsi və s.) bağlıdır.

VAHİD NOVRUZOV: Bu mövzu Auditorlar Palatası üçün də çox aktual mövzudur.

Nə baxımından? Sual da doğa bilər ki, niyə bunlar məhz bu problemlə məşğul olmağı özləri üçün vəzifə qoyublar. Bəri başdan deyim ki, bizim builki tematik planımızda kölgə iqtisadiyyatının azaldılmasına dair yol xəritəsinin hazırlanması məsələsi qoyulub və həmin yol xəritəsinin strukturu da hazırdır və biz çalışmışıq ki, yol xəritəsinin strukturu artıq təsdiq olunmuş və tətbiq olunmaqda olan digər yol xəritələri ilə uzlaşma strukturunda olsun ki, baxanda, monitoring aparılmasında suallar yaranmasın. Artıq bu barədə hörmətli Ziyad müəllim də dedi, bu yaxınlarda təşkil edilən Vergi Forumunda

naziri cənab Mikayıl müəllimə öz təşəkkürümü bildirirəm ki, belə bir konfransın keçirilməsinə dəstək göstərilməsi və Vergilər Nazirliyinin bu konfransın keçirilməsində iştirakı məsələsinə müsbət münasibət bildiriblər və ən əsası bir il bundan qabaq, I Vergilər Forumu keçirilərkən, orada Mikayıl müəllimin kölgə iqtisadiyyatı məsələsinə qaldırması, audit institutunun iqtisadi həyatdan kənarlaşdırılmasının səbəbləri olaraq uçotun, hesabatlılığın aparılmaması məsələsinə qeyd etməsi bizim üçün çox önəmli oldu. Bu sahədə Vergilər Nazirliyinin dəstəyi ilə reallaşmalı olan təkliflərimizi biz rəsmi qaydada təqdim etmişik və onların bir qismi də qəbul olunmaqdadır. Bizim qabaqcıl auditorlar Vergilər Nazirliyinin keçirdiyi bütün tədbirlərdə, hazırlanan sənədlərdə ekspert, icraçı qismində iştirak edirlər və təbii ki, kölgə iqtisadiyyatı haqqında rəqəmlərə biz istinad etməyəcəyik. Artıq dövlət başçısı bu məsələnin mövcudluğu və kölgə iqtisadiyyatının Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün böyük bəla olduğunu vurğulayıb, bu sahədə mübarizə də aparılır və bundan sonra da aparılacağı artıq cənab prezidentimizin dilindən səslənib.

Bunun kökləri dərin olduğu qədər də müxtəlifdir. Kölgə iqtisadiyyatı çox ətraflı bir problemdir. Ona görə də onun həl-

4-10 aprel 2019-cu il

Iqtisadçı alim və ekspertlər ilk dəfə kölgə iqtisadiyyatına həsr olunmuş dəyirmi masada müzakirələr apardılar

linə kompleks yanaşma tələb olunur. Son zamanlar Vergilər Nazirliyinin xətti ilə həyata keçirilən tədbirlərdən bizim iş adamları, sahibkarlar qorxmasınlar. Onlar vergi ödəməyi bir növ vətəndaşlıq borcu bilməklə bərabər, həm də görsünlər ki, kölgə iqtisadiyyatında qalıb işləmək çox böyük risklər tələb edir. Amma şəffaf fəaliyyət bunlar üçün, gələcək həyatları üçün çox əsas yaradır. Bu mənada, təbii ki, kölgə iqtisadiyyatı və onun mahiyyəti barədə tam ritmik bir tərif olmasa da, bütövlükdə hamı bu qənaətdədir ki, kölgə iqtisadiyyatı rəsmi hesabatlılıqdan çoxdan kənarda qalan bir fəaliyyət sahəsidir. Onun ölçüləri də müxtəlif ola bilər. Amma mənə belə gəlir ki, müasir şəraitdə rəqəmsal iqtisadiyyatın, informasiya texnologiyalarının tətbiqi bu sahədə də köməklik göstərə biləcək. Əvvəllər bizim müşahidə, sorğu yolu ilə apara biləcəyimiz məsələləri indi daha operativ üzə çıxarmaq imkanı yaranıb. Onu da məlumat üçün bildirim ki, kölgə iqtisadiyyatının hesablanması üzrə artıq beynəlxalq səviyyədə metodologiyalar tətbiq olunub və hazırlanıb. Məsələn, MDB məkanında son olaraq Qazaxıstan kölgə iqtisadiyyatının ölçülməsi metodunu təsdiq olunub və mənə belə gəlir ki, bizdə də bu metodikanın tətbiqi məsələsi çox mühüm olardı. Təbii ki, səbəbləri barədə çox danışmaq olar. Səbəblər çoxdur, kölgə iqtisadiyyatının səbəbləri dedikdə, üç əsas istiqamət götürülür. Birincisi, qanunvericilikdə olan məsələlər, ikincisi, biznes mühiti ilə bağlı olan məsələlər, üçüncüsü isə qanunun icrası ilə bağlı məsələlər. Məncə, auditdən yayınma halı özü də kölgə iqtisadiyyatının yaranması üçün əsas köklərdən biridir. Ona görə ki, əgər hesabatlılıq, uçot, nəzarət yoxdursa, təbii ki, kölgə iqtisadiyyatının geniş yayılması üçün mübit şərait yaranır. Bir də, əksinə, sahibkarlar üçün mübit biznes mühiti yaradılır, amma onlardan, eyni zamanda, hesabatlılıq və uçot tələb olunur. Hətta son vaxtlar artıq nazirlik tərəfindən güzəştli şərtlərlə fəaliyyət göstərən şəxslərin özlərinin də fəaliyyətinin uçota götürülməsi irəli sürülüb. Yəni, uçot olmadan, təbii ki, biz nə hesabatlılıq, nə də bununla da bağlı nəzarətdə əməli-başlı nəticə əldə edə bilmərik. Kölgə iqtisadiyyatına qarşı mübarizə yolları ilə də bağlı bizim fikirlərimiz var. Burada bir neçə istiqamət qeyd olunmalıdır: birinci, icazə vermə məsələsi, yəni hansı sahəndə qədər kölgə iqtisadiyyatı kimi fəaliyyət göstərsə, onun fəaliyyətinə icazə mexanizminin yaxşılaşdırılması. Digər məsələ mütləq nəzarət məsələsinin təkmilləşdirilməsidir. Mən bu günlərdə məlumat oxudum ki, aparılan vergi yoxlamalarının sayı çoxalıb, amma tətbiq olunan cərimələrin, yəni bir yoxlamaya düşən cərimənin məbləği azaldılsa da, yoxlamaların keyfiyyəti yüksəlir. Bu meyil

daha da güclənə bilər. Bazar iqtisadiyyatı heç də nəzarətsiz fəaliyyət demək deyil, əksinə, nəzarət özü infrastruktur elementi kimi, üst qurum kimi iqtisadiyyatın özünün inkişafına şərait yaratmalıdır.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Çox sağ olun, Vahid müəllim. Auditorlar Palatası maraqlı işlər görür. Bu institut iqtisadiyyatımız üçün çox vacibdir. Siz haqlı olaraq uçot məsələsinə toxunmuşunuz. Kölgə iqtisadiyyatının həcmi dəqiq bilmədən bütövlükdə iqtisadi strategiyamızın da düzgün müəyyənləşdirilməsində çətinlik yaranırsa bilər. Xaqani müəllim, siz böyük məktəb keçmişsiniz. İstərdim indi də sizi dinləyəm.

XAQANI ABDULLAYEV: Bugünkü mövzu o qədər çoxşaxəli və mürəkkəb mövzudur ki, buna yanaşmanın müxtəlif bucaqları var. İndi mən fikirlə-

şirəm ki, hansı bucaqdan danışsam. Vergilər Nazirliyi olaraq, təbii ki, biz dövlət büdcəsinin gəlirlərini formalaşdırmaq bir qurumuq. Bizim üçün ən vacib məsələ odur ki, iqtisadiyyatda yığım potensialına uyğun olaraq vergi daxilolmalarını təmin edəək. Bu yığım potensialı nə deməkdir? Onun qiymətləndirilməsi vacibdir. Vergilər nazirliyi üçün vergidən yayınmanın miqyasının qiymətləndirilməsi metodikalari, yanaşmaları var. Biz vergi risklərini, vergi boşluqlarını qiymətləndiririk, ayrı-ayrı tədiyyə növlərini götürürük və bu növlər üzrə maksimum yığıla bilən vergi həcmi qiymətləndiririk, faktiki yığılan vergilərlə vergi boşluğu əsasında qiymətləndirilmiş vergi məbləği arasında fərqi tapırıq. Vergilər Nazirliyində hal-hazırda, xüsusilə də son bir ildə yayınmanın həcmi qiymətləndirilməsi üzrə intensiv metodoloji iş aparılmışdır. Bu işlər bu gün də davam edir. Məhz o işlərin nəticəsində biz bu ilin yanvarından qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsinə dəyişiklikləri əsaslandırma bilməmişik. Qiymətləndirmələr olmasa idi, bu dəyişikliklər qüvvəyə minməzdi və o dəyişikliklərin kökündə də ən böyük stereotiplərdən biri, qeyd etdiyimiz kimi, kölgə iqtisadiyyatıdır. Kölgə iqtisadiyyatına qarşı bizim mübarizə fəlsəfəmiz nədən ibarətdir? Məcəllədə biz bunu əks etdirməyə çalışmışıq. Burada biz balanslı gözləmişik - bir tərəfdən sərtləşdirmə, nəzarət, inzibətçilik, digər tərəfdən isə stimulların verilməsi, yəni dövryyələrin, gəlirlərin ağarması məsələsi. Xərclərin sənədləşdirilməsi, əmək bazarında şəf-

faf münasibətlərin yaranması, əmək müqavilələrin bağlanması məsələlərinə stimullar verilməlidir. Bir tərəfdən də nəzarət güclü olmalıdır ki, balanslı şəraitdə bu ağarma baş versin. Yəni, bizim Vergi Məcəlləsinə etdiyimiz bütün dəyişikliklərin kökündə məhz bu fəlsəfə dayanır. Həm sərtləşmə, həm də həvəsləndirmə. Əmək bazarı ilə bağlı ən böyük problem əmək bazarında qeyri-rəsmi münasibətlərdir. Əməkhaqqı fondunun ümumi daxili məhsulda xüsusi çəkisi 20 faizdən aşağıdır. Bu Rəqəm Qırğızıstanda 24 faiz, Gürcüstanda 29 faiz, Qazaxıstanda təxminən 29-30 faiz arasındadır.

İkinci istiqamət, ölkədə bütövlükdə biznes gəlirlərinin leqallaşdırılması, gəlir və xərclərin sənədləşdirilməsi ilə bağlıdır. Yəni, ən böyük problem ölkədə idxalda və istehsalda sənədləşdirilməmiş mal dövriyyəsidir. Bununla bağlı son 3-4 il ərzində idxalda əhəmiyyətli irəliləyiş baş verib. Güzgü statistikasi üzrə idxalda əvvəllər bizim rəqəmlərlə xarici ölkələrin gömrük orqanlarının toplam rəqəmləri arasında böyük fərqlər var idi. Son iki ildə artıq rəqəmlər yaxınlaşır. Hətta deyirdim ki, eynidir. İndi mallar idxal olunduqdan sonra ölkə ərazisinə buraxılır, malların dövriyyəsi sənədləşdirilir. Biz bu problemlərin üstünə getdik və getməkdə də davam edirik. Məcəllədə bunun üçün böyük imkanlar açıldı. Məsələn, bəzi rəqəmləri deyim sizə. Keçən il spirtli içkilərin istehsalı ilə bağlı statistikanı qaydaya saldıq. Vergi risklərinin qiymətləndirilməsi nəticəsində ortaya çıxan təhlillər bizə işarə edir ki, bu və digər fəaliyyət sahələrində böyük yayınma var. Biz o sahələrin üzərinə gedirik və getməkdə davam edəcəyik. Biz Məcəllədə çalışmışıq ki, böyük stimullar yaradaq. Məsələn, ƏDV-nin bir hissəsinin istehlakçılara qaytarılması. Bu nə deməkdir? Faktiki olaraq istehlakçılara özümüzdə bir növ bələdçi seçirik. Çek tələb edəndə, nağd şəraitdə alver edəndə və yaxud da ki, qeyri-nağd alış-veriş edəndə faktiki olaraq istehlakçı bizim tərəfimizdədir. Eyni zamanda, pərakəndə ticarətçilərə də biz bu stimulları vermişik. Nə qədər çox POS-terminaldan dövriyyə vurarsınızsa, ona uyğun olaraq vergi öhdəlikləri də müvafiq qaydada azaldılacaq. Bu da bir stimuldur.

Uçot məsələləri ilə böyük problemlərdən biri vergi ödəyicisi ilə bağlı idi. Orada böyük sayda anormal vəziyyət yaranmışdı, bu vəziyyəti düzəldirik. Biz risklərin qiymətləndirilməsi, yayınma hallarının operativ şəkildə aşkar olunmasına imkan verən bir sistemin qurulması üzərində çalışırıq, bununla bağlı layihələrimiz var.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Çox sağ olun. Biz ilk növbədə nağdsız ödəmələrin artmasına nail olmalıyıq. Nağd ödənişlərin səviyyəsi çox yüksəkdir. Vergilər Nazirliyinin bu istiqamətdə apardığı işlər, həqiqətən, tarixi

əhəmiyyət kəsb edir. Biz unutmamalıyıq ki, qloballaşan dünyada iqtisadiyyatında baş verən proseslər heç də bütün ölkələrin milli maraqlarına cavab vermir. Bir daha özümə sual verirəm: necə oldu ki, müstəqilliyini yenidən əldə etmiş respublikaların kölgəli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisi artdı? Bunun həlli üçün dərin, mütəmadi təhlillər aparılmalı, kölgə iqtisadiyyatının miqyasının mərhələ-mərhələ azaldılması yolları müəyyənləşdirilməlidir. Mən əminəm ki, sizin nazirliyin bilavasitə nəzərdə tutduğu məsələlərin həlli kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisinin azalmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəkdir. Akif müəllim, buyurun.

AKİF MUSAYEV: Bu problem o qədər mürəkkəbdir ki,

hələ onun adı ilə bağlı konkret fikir formalaşmamışdır. Bəziləri onu kölgə, bəziləri qara, bəziləri boz, bəziləri isə həttə torpaqaltı iqtisadiyyat və s. adlandırır. Həqiqətən, bu, iqtisadiyyatın ciddi bir problemi. Statistika göstərir ki, 158 dövlət səviyyəsində onun xüsusi çəkisi 31,9 faiz, yəni dünya iqtisadiyyatının 1/3 ni təşkil edir. Son illər Azərbaycanca bu problemlə mübarizə çox yüksək səviyyədə qoyulmuş, bu istiqamətdə təxminən 22 dövlət sənədi qəbul olunmuşdur. Bu isə ölkədə siyasi iradənin hansı səviyyədə olduğunu birmənalı göstəricisidir. Kölgə iqtisadiyyatının yaranma səbəbləri müxtəlifdir və onlara vergi və sosial yük, vergi mədəniyyəti, bürokratiya, inzibati baryer (manea), korruptsiya, cavabdehlik, şəffaflığa nəzarət, hüquqi və ictimai xidmətin keyfiyyətinin qənaətbəxş olmaması, işsizlik, özünüməşğulluq və s. amillər aid edilir.

Burada da qeyd olundu ki, kölgə iqtisadiyyatının inkişafına təsir göstərən mühüm məsələlərdən biri də nağd hesablaşmaların xüsusi çəkisinin kifayət qədər böyük olmasıdır. Bu yaxınlarda qəbul olunmuş və hazırlanmasında mənim də iştirak etdiyim "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə dövlət proqramı"nda qeyd edildiyi kimi, biznes subyektlərinin öz aralarındakı 180 milyard manat ümumi dövriyyəsinin 152 milyard manatı; istehlakçı sferasında isə 52 mlrd. manatın 46 mlrd. manatını nağd hesablaşmalar təşkil edir. Sözsüz ki, burada hesablaşmalar banklardan, dövriyyədən kənarda gəlir və uçotdan kənarda fəaliyyət göstərir. İstər dövriyyədə olan pul kütləsinin, istər inflyasiyanın və s. bu kimi problem-

lərin idarə edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, kölgə iqtisadiyyatının mövcudluğunu yalnız vergi ilə əlaqələndirmək olmaz. Çünki biznes mühitinin qiymətləndirilməsinin on bir istiqaməti var və bunların yalnız ikisi vergi ilə bağlıdır. Yəni, təkə vergi ilə bağlı işlərin aparılması, tədbirlərin görülməsi, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, stimullaşdırılma üçün kifayət deyil. Ona görə də gərək digər sahələrə də çox böyük diqqət yetirilsin.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Tamamilə doğrudur. Kölgə iqtisadiyyatının həlli yalnız sistem halında təhlil edildikdə istənilən nəticəni əldə etmək olar.

AKİF MUSAYEV: Çox yaxşı haldır ki, 2019-cu ilin yanvarından Vergi Məcəlləsinə edilmiş dəyişikliklərə stimullaşdırıcı addımlar da daxil edilib. Düşünürəm ki, bu, yaxşı nəticələr verəcək. Amma bəzi məhdudlaşdırıcı tədbirlər var ki, onlar sözsüz ki, kölgə iqtisadiyyatının yaranmasına stimullar yaradır. Onların təcridən aradan qaldırılmasına ehtiyac var.

Hesabatlılıq çox vacib məsələdir. Burada hesabatlılıq dedikdə, həm büdcə xərclərinin, həm bələdiyyələrin fəaliyyətinin hesabatlılığı, eyni zamanda, biznes strukturlarının hesabatlılığı nəzərdə tutulur. Bu hesabatlılıq, xüsusilə də elektronlaşma nə dərəcədə yüksək olarsa, şəffaflıq bir o qədər artır. Vergi ödəyiciləri bilməlidirlər ki, onların ödədikləri vergi necə və hara xərclənir. Keçirilən vergi forumunda Mikayıl müəllim və digər çıxış edənlər də bu məsələnin vacibliyinə xüsusi diqqət çəkiblər. İri biznes fəaliyyəti elektronlaşmış olarsa, elektron auditdən istifadə olunarsa, inzibətçiliyin yükü azala bilər. Məlumdur ki, elektronlaşmamış hesabatların nəticələrini nəzarətdə saxlamaq mümkün deyil. Bəzi hallarda hesabatlar əvvəlcədən müəyyən düzəlişlərlə təqdim olunduğundan realı tam əks etdirmir. Hesabatlılığın bütün mərhələlərində, xüsusilə də mühasibatlıq sahəsində çalışan insanları peşəkarlıq səviyyəsindən asılı olaraq hesabatlarda xətalara yol verilməsi çox ciddi problemdir. İstər xərclərin artırılması, istərsə də gəlirlərin azaldılması və s. kimi dövriyyələrin gizlənilməsi hesabatlılıq, xüsusilə də mühasiblər vasitəsilə aparılır. Ona görə də mühasibatlığın şəffaflaşdırılması kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisinin azaldılmasına çox vacib əhəmiyyət daşıyır.

Güzəşt və imtiyazlar. Açıq deyim ki, vergi qanunvericiliklərdə kifayət qədər böyük həcmdə güzəşt və imtiyazlar nəzərdə tutulur. Bu, bir tərəfdən vergi ödəyiciləri arasında diskriminasiyanın yaranması, digər tərəfdən isə haqqı olmayan bir çox vergi ödəyicilərinin o güzəştlərdən istifadəyə çalışması problemini ortaya qoyur. Buna görə də burada ciddi uçot, ciddi nəzarətə ehtiyac ya-

ranır. Məsələn, neçə illərdir kənd təsərrüfatı, aqrar sektor bütünlükdə vergidən azaddır. Amma orada uçot varmı? Yoxdur. Güzəşt heç də orada uçotun aparılmaması mənasına gəlmir. Heç bir qanunvericilikdə güzəşt tətbiq olunan sahələrdə uçotun aparılmaması qeyd olunmayıb. Əksinə, bu sahələrdə uçot daha ciddi aparılmalıdır.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: 50-60-cı illərdə kolxozlarda istehsal məsrəflərinin uçotu, demək olar ki, yox idi, maya dəyərinin hesablanması haqqında vahid fikir mövcud deyildi. 100 minlərlə insan təsərrüfatlarla məşğul olsa da, məhsulların maya dəyəri ilə bağlı real rəqəmlər hesablanmırdı. Yalnız dərin tədqiqatlar, hesablamalar aparıldıqdan, peşəkar mühasiblər hazırladıqdan sonra bu sahədə müəyyən addımlar atıldı. Bu gün də aqrar sektorda, fərdi təsərrüfatlarda məhsulun uçotu aparılır. Biz bu barədə ətraflı düşünməli, konkret addımlar atmalıyıq.

AKİF MUSAYEV: Kölgə iqtisadiyyatının formalaşmasına bilavasitə təkan verən hallardan biri də əlavə dəyər vergisindən azadolmalardır. Məsələ bundadır ki, əlavə dəyər vergisi təkə vergi deyil, bayaq dediyimiz uçot deməkdir. Bilavasitə uçotdur, çünki uçotda olan hər bir vergi ödəyicisi bir-birinə hesab-faktura verir və bu, bütün zənciri nəzarətdə saxlamağa imkan yaradır. Təsədüfi deyil ki, bir çox xarici ölkələrdə iqtisadi subyektlər cüzi dərəcədə əlavə dəyər vergisinə cəlb olunurlar. Bütün bunlar zəncirin qırılmaması üçündür. Sözsüz ki, əgər zəncir qırılsa, uçotu bərpa etmək qeyri-mümkün olar. Kölgə iqtisadiyyatına müxtəlif dövlət institutlarının təsiri müxtəlifdir. Məsələn, dövlət institutlarının keyfiyyətinin yaxşı olmaması 10-12 faiz kölgə iqtisadiyyatının yaranmasına səbəb olur və ya vergi və sosial yükün ağır olması kölgə iqtisadiyyatının xüsusi çəkisini 30 faizə qədər artırır və s.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Biz də bu məsələlərə ətraflı yanaşmalı, onun kökünü tapmalı, mərhələ-mərhələ həllinə çalışmalıyıq. Sahibkar istehsal etdiyi məhsula çəkilmiş xərclər barədə dəqiq informasiyaya malik olmalıdır. Uçot, həqiqətən, təkmilləşdirilməlidir. Bunsuz səmərəlilik və məhsuldarlıq göstəricilərini müəyyən etmək mümkün deyil. "Mühasibat uçotu" Qanununa 2018-ci ildə edilən dəyişikliklər çox vacibdir. Mühasiblərin hazırlanması ciddi amil kimi ön plana çəkilmişdir. 2018-ci ilin sonunda Vergi Məcəlləsinə ciddi dəyişikliklər edildi. Komitənin, Milli Məclisin iclaslarında bu çox mühüm dəyişikliklər barədə ətraflı müzakirələr aparıldı. Xüsusi olaraq vurğulandı ki, Vergi Məcəlləsinə təklif olunan dəyişikliklər "kölgə iqtisadiyyatı"nın azaldılmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəkdir. İstərdim Məhiş müəllimə söz verim.

İqtisadçı alim və ekspertlər ilk dəfə kölgə iqtisadiyyatına həsr olunmuş dəyirmi masada müzakirələr apardılar

MƏHİŞ ƏHMƏDOV: Doğrudan da, bu gün müzakirə olunan məsələ əsl mənada

Azərbaycanın sosial, iqtisadi inkişafı üçün həyatı bir problemdir və bu problemin həlli Azərbaycan sistem dəyişikliyinə, inqilabi dəyişikliyə səbəb ola bilər. Çünki kölgəli iqtisadiyyatın xüsusi çəkisinin azaldılması həm iqtisadi, həm sosial, həm də siyasi problemdir. Bu problemi həll etmədən normal bazar münasibətləri yaratmaq, haqsız rəqabəti aradan qaldırmaq, bərabər təsərrüfatlıq şəraiti yaratmaq mümkün deyil. Bu gün mövcud olan normalar, normativlər, yəni o texniki tənzimləmələrlə bağlı mövcud olan qüsurlar bir çox hallarda gizli iqtisadiyyatın vergidən yayınmasına gətirib çıxarır. Çünki burada təkcə vergidən yayınma probleminə söhbət getmir. Bu, pensiya təminatına da, sosial fonda da, məşğulluğa da, ekologiyaya ayrılan pula da təsir edir. Bu sfera dövlətin bütün imkanlarından bəhrələnilir - kadr potensialı, infrastruktur, maddi-texniki baza və s. Dövlət bütün gücünü qoyub ki, sahibkarlar üçün zəruri infrastruktur şəraiti, biznes, marketing mühiti yaratsın. Bu qeyri-leqal iqtisadiyyat isə dövlətin qoyduğu vəsaitdən bəhrələnilir, lakin onun müqabilində dövlətə iqtisadi münasibətə, hesabat girmir. Ona görə də bu, çox vacib məsələdir.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: İstərdim mövzumuz ilə bağlı Elşən müəllimin fikirlərini dinləyəm.

ELŞƏN HACIZADƏ: Dəyirmi masada çox maraqlı məsələlər müzakirə olunur, dəyərli fikirlər səslənir. Respublikada korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilmiş, müvafiq normativ-hüquqi baza formalaşdırılmış, mühüm dövlət təsisatları yaradılmışdır. Bu istiqamətdə cəmiyyətin bütün təbəqələrinin istifadəsini özündə ehtiva edən, dünyada Azərbaycan brendi kimi tanınan "ASAN Xidmət" in əvəzsiz rolu və əhəmiyyəti də xüsusilə qeyd olunmalıdır. Görülmüş bütün bu işlərin nəticələri ölkə vətəndaşları tərəfindən məmnunluqla qarşılanır, dünya mətbuatının mövzularına çevrilir, beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən də öz dolğun qiymətini alır. Respublika ictimaiyyəti tərəfindən yüksək dəstək almış bu uğurlu fəaliyyətlərin global çağırışlara və müasir reallıqlara

uyğun olaraq daha səmərəli və yeni müstəvidə davam etdirilməsi üçün bir sıra növbəti tədbirlərin də görülməsi vacibdir. Dövlət başçısı tərəfindən aparılan antikorrupsiya siyasətinin prioritetləri sırasında olan həmin tədbirlərlə bağlı aşağıdakılar təklif olunur:

- məmur-vətəndaş təmasının minimuma endirilməsi və elektron sistemlərin tətbiqinin genişləndirilməsi, fəaliyyətin müvafiq sahələrində icazələri, məhdudlaşdırılmaları və qadağaları, habelə korrupsiya üzrə xəbər-

darlıqları özündə əks etdirən vahid sistemli antikorrupsiya standartlarının işlənib hazırlanması;

- korrupsiyaya qarşı mübarizədə vətəndaş cəmiyyəti institutlarının rolunun artırılması, bir sıra dövlət orqanlarının funksiyalarının outsorsinq qaydasında digər təşkilatlara verilməsinə baxılması, müvafiq qanunvericiliyə əməl olunmasında ictimai və parlament nəzarətini həyata keçirən təsisatların yaradılması;

- korporativ maraqları sosial maraqlarla uzlaşdıran, şəffaflığı təmin edən, daha çox institusional mexanizmlə və monitoroloji nəzarətli antikorrupsiya tədbirlərinin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması, "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun təkmilləşdirilməsi;

- normativ-hüquqi aktların, həmçinin onların yeni layihələrinin antikorrupsiya ekspertizasının aparılmasının təşkili və bu fəaliyyətlərə ölkə ictimaiyyətinin cəlb edilməsi, "Dövlət qulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun təkmilləşdirilməsi, kadrların "seleksiyası", rotasiyası, habelə inzibati tənbeh sisteminin təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi üzrə yaradıcı ezməyətlərin və treninqlərin təşkili ilə mütəxəssis hazırlığının gücləndirilməsi;

- layihələrin prioritetliyinin əsaslandırılması üzrə müvafiq dövlət komissiyasının (və ya şura) təsis olunması və zərurət yarandıqda ictimai müzakirəyə çıxarılması.

- maliyyə intizamının gücləndirilməsində mühasibat uçotu (Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Sisteminin - BMUS) və hesabat sisteminin, daxili audit institutunun fəaliyyətinin və dövlət nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, mallarının (işlərin, xidmətlərin) qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənən müəssisə və təşkilatlarda istehsal-təsərrüfat xərcləri və məhsulun (xidmətin) maya

dəyəri komponentləri üzrə material məsrəfi normalarının və qiymətlərinin son həddinin (limitlər) hər il indeksasiya edilməklə aidyyəti dövlət orqanı tərəfindən müəyyən edilməsi, işçilərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi; Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın dünya birliyində korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində də qəti irəliləyişlərinin təmin edilməsi üçün onun "Beynəlxalq Şəffaflıq" təşkilatının (Transparency International, TI) Korrupsiya Qavrama İndeksi (Corruption Perceptions Index, CPI) üzrə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması sahəsində davamlı tədbirlərin görülməsi də vacib hesab olunur.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: İndi isə bizim dəyərli alimimiz, dostumuz Fərhad Qarayevi dinləyək.

FƏRHAD QARAYEV: Kölgəli iqtisadiyyatı üç aspektdə nəzərdən keçirmək lazımdır:

statistik baxımdan, hüquqi və etik nöqteyi-nəzərdən. Statistik nöqteyi-nəzərdən kölgəli iqtisadiyyat rəsmi statistikada uçota alınmayan, əks olunmayan bütün iqtisadi fəaliyyət növlərinin işlənib hazırlanması və reallaşdırılması, "Korrupsiyaya qarşı mübarizə haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun təkmilləşdirilməsi; - normativ-hüquqi aktların, həmçinin onların yeni layihələrinin antikorrupsiya ekspertizasının aparılmasının təşkili və bu fəaliyyətlərə ölkə ictimaiyyətinin cəlb edilməsi, "Dövlət qulluğu haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun təkmilləşdirilməsi, kadrların "seleksiyası", rotasiyası, habelə inzibati tənbeh sisteminin təkmilləşdirilməsi, qabaqcıl təcrübənin öyrənilməsi üzrə yaradıcı ezməyətlərin və treninqlərin təşkili ilə mütəxəssis hazırlığının gücləndirilməsi;

- layihələrin prioritetliyinin əsaslandırılması üzrə müvafiq dövlət komissiyasının (və ya şura) təsis olunması və zərurət yarandıqda ictimai müzakirəyə çıxarılması.

- maliyyə intizamının gücləndirilməsində mühasibat uçotu (Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Sisteminin - BMUS) və hesabat sisteminin, daxili audit institutunun fəaliyyətinin və dövlət nəzarəti mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, mallarının (işlərin, xidmətlərin) qiymətləri (tarifləri) dövlət tərəfindən tənzimlənən müəssisə və təşkilatlarda istehsal-təsərrüfat xərcləri və məhsulun (xidmətin) maya

deyəri komponentləri üzrə material məsrəfi normalarının və qiymətlərinin son həddinin (limitlər) hər il indeksasiya edilməklə aidyyəti dövlət orqanı tərəfindən müəyyən edilməsi, işçilərin sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması sahəsində davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi; Bütün bunlarla yanaşı, Azərbaycanın dünya birliyində korrupsiyaya qarşı mübarizə sahəsində də qəti irəliləyişlərinin təmin edilməsi üçün onun "Beynəlxalq Şəffaflıq" təşkilatının (Transparency International, TI) Korrupsiya Qavrama İndeksi (Corruption Perceptions Index, CPI) üzrə göstəricilərinin yaxşılaşdırılması sahəsində davamlı tədbirlərin görülməsi də vacib hesab olunur.

Kölgəli iqtisadiyyatın nəzəri məsələlərindən biri də onun funksiyalarının nəzərdən keçirilməsidir. Ümumiyyətlə, kölgəli iqtisadiyyatın sabitləşdirici və qeyri-sabitləşdirici funksiyalarıdır. Sabitləşdirici funksiyada boz bazar iqtisadiyyatının köməyi ilə hazırlanmış məhsulun rəqabət qabiliyyəti yüksəlir, qeyri-rəqabət funksiyası isə kriminal xarakterə malikdir və sabit cəmiyyət üçün böyük təhlükə daşıyır.

Kölgəli iqtisadiyyata yanaşmalarda bir neçə forma götürülür: monetarist yanaşma, məşğulluğun təhlili, texnoloji alətlərdən istifadə.

Son olaraq qeyd edim ki, mənə görə, birdəfəlik olaraq kölgəli iqtisadiyyatı aradan qaldırmaq bəlkə də qeyri-mümkündür.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Bizim məqsədimiz ondan ibarətdir ki, dövlət başçısının müəyyən etdiyi, qoyduğu konkret vəzifənin yerinə yetirilməsinə xidmət edək, cəmiyyətdə kölgəli iqtisadiyyatın böyük bir bəla olduğunu cəmiyyətə çatdıraq. İnsanlar bilsinlər ki, Azərbaycan dövlətinin Prezidenti cənab İlham Əliyevin tapşırıqları ilə Vergilər Nazirliyi, Maliyyə Nazirliyi, Dövlət Statistika Komitəsi çox fəal işlərə başlamışdır. İqtisadçı alimlərimiz də bu işdə fəallıq göstərməlidirlər. Görüləsi işlər, həqiqətən, çoxdur. Onu da qeyd etməliyəm ki, bugünkü dəyirmi masada çox dəyərli, maraqlı fikirlər səslənir.

NAMIQ DƏRGAHOV: Məlum olduğu kimi, ötən ilin dekabrında Vergi Məcəlləsinə

çox ciddi dəyişikliklər oldu. Əlbəttə ki, bu dəyişikliklərin həyata keçirilməsində Vergilər Nazirliyi ilə bərabər, digər dövlət orqanlarının, biznes nümayəndələrinin, qeyri-dövlət təşkilatlarının da birgə fikirləri

və rəyləri olmuşdur. Dəyişikliklər bir neçə formada həyata keçirilir. Əsas məsələlərdən biri məşğulluq, əmək bazarının leqallaşdırılmasıdır, ikinci istiqamət kölgəli iqtisadiyyatın minimallaşdırılmasıdır. Digər istiqamət vergi-nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsidir, vergi qanunvericiliyinin inzi-batçılığının təkmilləşdirilməsidir. Bu gün biz də Vergilər Nazirliyi olaraq qəbul etdiyimiz ki, kölgəli iqtisadiyyatı ilə ciddi şəkildə mübarizəyə qoşulaq. Əlbəttə ki, bizim əsas funksiyamız fiskal olduğuna görə Vergilər Nazirliyi bu məsələlərdə daha çox maraqlıdır. Bu istiqamətdə həm beynəlxalq, həm də daxili metodologiyamız əsasında bir neçə indikatorlar üzrə qiymətləndirmə həyata keçirilir. Ümumiyyətlə, dünya praktikasında kölgəli iqtisadiyyatı vergi boşluğu adı altında səslənir. Vergi boşluğu iki istiqamətə bölünür: vergi-güzaşt azadolmaları nəticəsində müəyyən olunan itkilərimiz, vergi boşluqlarımız, bir də əmələmə boşluqları. Vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən olunan vergi öhdəliklərinə yitirilmədikdə kölgəli iqtisadiyyatı, əmələmə boşluğu formalaşır.

Bu gün vergi-güzaşt azadolmasından istifadə edən vergi ödəyiciləri o fikirdədir ki, biz bu gün vergi hesabata təqdim etməliyik, gəlir və xərclərimizin uçotunu aparmalıyıq. Amma bu gün məəcəllənin 16-cı maddəsində birbaşa olaraq bütün ödəyicilər üçün məcburi norma müəyyən edilib ki, bütün vergi ödəyiciləri gəlirlərin, xərclərin aparılmasında borcludurlar. İşin praktiki gedişatində məlum olur ki, böyük iqtisadi subyektlər, vergi ödəyiciləri müddə bəyannaməni verməklə kifayətlənirlər. Düşünürük ki, mən mənfəət vergisini təqdim etməliyəm.

Güzaştla azadolmaların monitorinqinin aparılması Vergilər Nazirliyinin əsas vəzifələrindən biri hesab olunur. Vergi ödəyiciləri bu bəyannaməni təqdim etməsələr, biz onların səmərəliliyini necə qiymətləndiririk?

Bir qayda olaraq, Dövlət Statistika Komitəsinə bizdən məlumatlar getməlidir. Vergi Məcəlləsinə yeni dəyişikliklər nəticəsində yeni müddə əlavə olundu ki, vergi-güzaşt azadolmalarının məbləğini göstər-məyən vergi ödəyicilərinə gizlədilmiş gəlirlərin 6 faizi həcmində maliyyə sanksiyası nəzərdə tutulur. Əlbəttə ki, bu problemdən doğan vəziyyətdir, nəticədir. Çünki vergi ödəyiciləri bunu göstərməyilsə, vergi orqanı məcburdur ki, sərt qanunvericilik, istərsə də inzibati sahədə tədbirlər həyata keçirsin.

Bu gün vergi orqanlarında, həqiqətən də, leqallaşma istiqamətində ciddi addımlar həyata keçirilir. Vergi ödəyicilərinin hüquqları ilə bağlı məlum olduğu kimi, apelyasiya şurası təsis olunub. Artıq bir neçə ildir fəaliyyət göstərir. Vergi ombudsmanı yaradılıb, forumda cənab nazir bu məsələləri qeyd etdi. Biz həmişə vergi ödəyicisi-

nin tərəfindəyik. Yəni ki, vergi ödəyicisi vergi qanununa vaxtında və düzgün şəkildə əmək etməkdə israrlı olsun.

Bu gün ÖDV ödəyicilərinin ciddi, yaralı məsələlərindən biri ÖDV-depozit hesabına vəsaitin silinməsidir ki, biz onun qarşısını aldıq. Vergi qanunvericiliyində onunla bağlı dəyişiklik edildi. İstər məhkəmə müstəvisində, istər inzibati qaydada müraicət edilirsə, o vəsait məhkəmənin qərarı ilə dondurulur. Məşğulluq səviyyəsinin isə müddə fəaliyyətdə xüsusi çəkisi diskriminasiya xarakter daşıyır. Bu gün vergi orqanı vergi güzaştı verməkdə maraqlı olmayıb, amma dövlətin burada sosial və iqtisadi siyasəti var.

Digər məsələ - sayyar vergi yoxlamalarının sayı kifayət qədər aşağı salınıb. Kadr potensialımız yerindədir. Sadəcə bu gün riskli vergi ödəyiciləri qrupunda yoxlama keçirilməlidir. Vergilərin düzgün edirsə, gəlirlərin, xərcin uçotunu aparırsa, vaxtında vergilərini ödəyirsə, bu ödəyici qruplarında bu gün yoxlamaların keçirilməsi lüzumsuz vaxt itkisidir. Ona görə də vergi orqanı olaraq biz bunu hədəfləmişik. Kölgəli iqtisadiyyatında, mənə, həm də ictimai nəzarət olmalıdır.

XAQANİ ABDULLAYEV: Bu sahədə elektron reyestrin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Hal-hazırda Maliyyə Nazirliyi ilə bununla bağlı iş aparılır. Yəni, orada iki məsələ var - güzaşt və azadolmalar haqqında informasiya bazasının yaradılması, güzaşt və azadolmaların iqtisadi səmərəsinin qiymətləndirilməsi. Bununla bağlı biz müəyyən müzakirələr aparırıq.

NAMIQ DƏRGAHOV: Dünyada belədir ki, azad olmaqdan, subsidiyanın verilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki təsəvvürünüzə gətirin ki, nə qədər güzaşt verilir. O güzaştı hiss etmərlər, elə bilirlər ki, bu elə bu cür də olmalıdır. Yadırdadırsa, qaçqınları işiq pulundan və s. azad etmişdilər, amma sonradan onlara pul verirlər ki, gedin işiq pulunuzu ödəyin. O bilir ki, dövlət buna nə qədər yardım edir. Vergi daxilolmalarının 40 faizinə qədər güzaşt var, amma əhali onu hiss etmir.

ELŞƏN SƏMƏDZADƏ: Azərbaycan böyük tərəqqi yolu keçib. Böyük hədəfləri var. İnkişafının müasir dövründə kölgəli iqtisadiyyatı ilə mübarizə dövlətimizin öncül istiqamətlərdən biri kimi müəyyən edilib.

Kölgəli iqtisadiyyatın yaratdığı əsas təhlükələr bunlardır: büdcə mədaxilinin azalması; qeydiyyatsız məşğulluq; nəzarətsiz pul axını; standartlara riayət olunmayan istehsal. Kölgəli iqtisadiyyatı dövlət yaranandan mövcuddur. Lakin onun miqyasının artması və ciddi tədqiqat XX əsrdən başlayır. Ötən yüzilliyin 70-ci illərində kölgəli iqtisadiyyatın öyrənilməsinə iqtisadçılar qoşulub. Bu sahənin ilk tədqiqatçılarından biri olan Amerikan alimi P. Qutman kölgəli iqtisadiyyatı göstəri-

İqtisadçı alim və ekspertlər ilk dəfə kölgə iqtisadiyyatına həsr olunmuş dəyirmi masada müzakirələr apardılar

diyyata investisiyaların qoyulmasına, xarici investorların ölkəmizə marağının artmasına bilavasitə təsir edir.

Qeyri-rəsmi iqtisadiyyatla mübarizənin effektivliyini artırmaq məqsədilə bu fəaliyyətlər əleyhinə ictimai şüurun formalaşdırılması istiqamətində tədbirlərin gücləndirilməsinə ehtiyac duyulur. Bununla yanaşı, hüquqi müstəvidə də qəbul edilən proqramlar diqqəti cəlb edir. Keçən il Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilən "2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı" nı xüsusi qeyd etmək istərdim. Hazırda Azərbaycan dünyanın ən rəqəbatqabiliyyətli 35 ölkəsindən biridir. Bu o deməkdir ki, artıq biz Avropanın inkişaf etmiş ölkələri ilə rəqəbat aparmaq gücündəyik. İqtisadiyyatın tənzimlənməsində qadağanedici və təşviqedicilərləndirən paralel surətdə istifadə olunması bütün ölkələr üçün səciyyəvi olan normal haldır. Bu cür inzibati məhdudiyatlar, əlbəttə, faydasız deyil, lakin onlar iqtisadi təşviqlərlə müşayiət edildikdə daha səmərəli olur.

Ölkədə qeyri-rəsmi iqtisadiyyatın olmaması və ya çox məhdud miqyasda olması, hər şeydən əvvəl, həmin ölkədə qanunun aliliyinin, sağlam rəqəbat mühitinin, dövlət büdcəsinin davamlı inkişafının, əhalinin əksər hissəsinin sosial müdafiə sistemi ilə əhatə edilməsinin və səmərəli ictimai idarəetmənin təmin edilməsinin, bir sözlə, keyfiyyətli cəmiyyətin qurulması qarşısındakı mühüm bir maneənin aşılması deməkdir. Azərbaycanda "kölgə iqtisadiyyatı"nın aradan qaldırılması 2019-cu ildə xüsusi diqqət ayrılacaq prioritetlərdən biri olacaq. "Kölgə iqtisadiyyatı"nın aradan qaldırılması, şəffaflığın artırılması məqsədilə vergi və gömrük sahəsində həyata keçirilən islahatlar gündəmin əsas mövzularından birinə çevrilib.

Çıxışımın sonunda ulu öndər Heydər Əliyevin bir sözünü xatırlatmaq istərdim: "Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq". Biz də ulu öndərin bu arzusunun çin olması istiqamətində əlimizdən gələnlərini söyləyərək əsirgənməməliyik.

VÜQAR VƏLİYEV: Kölgə

iqtisadiyyatı vergidən və qanunvericiliyin digər tələblərindən yayındırılan iqtisadi aktivlikdir. Çıxışım da kölgə

iqtisadiyyatı bu aspektdən işıqlandırmışa çalışacağam.

Kölgə iqtisadiyyatının iqtisadiyyata təsiri və fəsadları haqqında qeyd etmək istərdim: • *vergidən yayınmalar baş verir;* • *əsasən ticarət və xidmət sahələrində, həmçinin istehsalatda spekulyasiyaların hüquqlarının pozulmasına yol açır;* • *haqsız rəqabətə gətirib çıxarır;* • *ən çox yüksək nəzarət tələb edən məhsulların əldə edilməsini asanlaşdırır. Bu da iqtisadi cinayətkarlığın artmasına təsir göstərir;*

• *həmçinin, nəzarətsiz valyuta satışları da qara bazarda maliyyə spekulyasiyalarına yol açır;* • *kapitalın daha çox inzibati tələb edən istehsal sahəsinə yox, ticarət və xidmət sahəsinə yönəlməsi baş verir. Məsələn, son zamanlar Bakı şəhərində sadıq evlərinin tikintisinə yönəldilən kapitalla bağlı olan vəziyyət;*

• *əmək ehtiyatlarının qeyri-ədalətli sahədə rahat iş tapması mütəxəssislərin ixtisas səviyyələrinin enməsi və ya daha sonradan ixtisaslı kadrların tamamamilə itirilməsinə gətirib çıxarır;* • *həmçinin, kölgə iqtisadiyyatı investisiya mühitinin yaxşılaşması prosesini ləngidir.*

Kölgə iqtisadiyyatının yaranması aşağıdakı amillər nəticəsində baş verir: • *bilavasitə mütəşəkkil qrup vasitəsilə bilərəkdən vergilərdən yayınma səbəbi ilə;* • *xidmət və istehsal sahəsində çalışan kiçik sahibkarlar tərəfindən:*

a) sahibkarların vergi və ya digər inzibati qanunlardan bixəbərlilik və ya məlumatlandırılmaması nəticəsində;

b) vergi və digər inzibati prosedurların qəlizliyi (və ya qeyri-sadəliyi nəticəsində);

c) və ya yuxarıda sadalanan iki sualın yerinə yetirilməsi ciddi maliyyə xərcləri yaratdığından. Özlüyündə kölgə iqtisadiyyatı milli iqtisadiyyatların "ehtiyat imkanları" kimi qiymətləndirilir. Pozitiv kimi qiymətləndirilən hadisə olaraq insanlara xidmətlərin əldə edilməsini asanlaşdırır. Kölgə iqtisadiyyatı "boğmaq" yox, sadəcə onun leqallaşdırılmasına çalışmaq lazımdır. Bu istiqamətdə vəziyyətin idarə edilməsi özlüyündə ehtiyatlılığı ehtiva edir. Kölgə iqtisadiyyatının azaldılması üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

• *nağd hesablaşmaların maksimum azaldılması və təcridən aradan götürülməsi;* • *biznes mühitinin yaxşılaşdırılması üçün daha təkmil qanun və qərarların qəbul edilməsi;* • *maarifləndirmə işinin genişləndirilməsi;* • *elektron xidmətlərin artırılması.*

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Mövzümüz ilə əlaqədar Zahid müəllim

min də fikirlərini dinləyək.

ZAHİD MƏMMƏDOV: Bəzən insanlar özləri də bilmədən "kölgə iqtisadiyyatı"nın iştirakçısına çevrilirlər. Tutaq ki,

vətəndaş aksizsiz malları əldə edərkən, işçi kimi əmək müqaviləsi bağlamadan çalışarkən, alıcı kimi istənilən mağazada və yaxud işə obyektində kassa çekini almamaqla "kölgə iqtisadiyyatı"nın iştirakçısına çevrilir. Müxtəlif beynəlxalq təşkilatlar və Azərbaycanda fəaliyyət göstərən aidiyyəti qurumlar tərəfindən "kölgə iqtisadiyyatı"nın həcmünün ölçülməsinə cəhdlər göstərilir. Problemin həlli üçün isə sistemli tədbirlər həyata keçirilməlidir.

Azərbaycanda "kölgə iqtisadiyyatı"na qarşı ciddi mübarizə aparılır. 2018-ci ildə "kölgə iqtisadiyyatı"nın miqyasının azaldılması vergi xidmətinin başlıca istiqaməti oldu. Uçot sisteminin bərpası üçün sahibkarlara vaxt verildi, geniş bazarifləndirmə işi aparıldı. Bəzi sektorlarda, xüsusilə aksizli malların istehsalı və satışı, tibbi xidmətlər sektoru, şəkəkə ticarəti kimi sahələrdə nəzarət tədbirləri artırıldı. Əgər 2018-ci ilin əvvəlində daxili bazarda qaçaqmalçılıq yolu ilə gətirilən bütün məmulatlarının həcmi 16-18 faiz təşkil edirdisə, görülən tədbirlər nəticəsində bu gün həmin rəqəm 3,5 faiz ətrafındadır. Bu, bir çox aparıcı Avropa dövlətləri, həmçinin Rusiya və Qazaxıstanla müqayisədə çox aşağı göstəricidir. Qaçqalçılıq yolu ilə gətirilən məhsullar "kölgə iqtisadiyyatı"nda dövr edir, dövlətə çatan vergilər, aksiz ödənişləri həyata keçirilmirdi. Bundan itirənlər isə dövlət büdcəsi və fəaliyyətini qanunlar çərçivəsində qurmaq istəyən ödəyicilər olurlar.

Azərbaycanda həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi siyasətinin arxitekturası həm global, həm də milli iqtisadiyyatın bugünkü çağırış və tələblərinə uyğun olaraq yenilənir. Azərbaycan milli iqtisadiyyatının drayveri kimi qəbul edilən sahibkarlığın inkişafı və biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması məqsədilə Vergi Məcəlləsinin özündə 5 istiqaməti ehtiva edən dəyişikliklər olunub. Bu dəyişikliklərin ana fəlsəfəsini - vergi orqanlarının əsas funksiyasının fiskal nəzarətdən vergi ödəyicilərinə xidmət prinsipinə keçirilməsi təşkil edir. Tətbiq olunan yeni vergi siyasətinin fəlsəfəsində vergi orqanları tərəfindən qanunlar

çərçivəsində fəaliyyət göstərən ödəyicilərə daim dəstək, səhv və yol verən vergi ödəyicilərinə nöqsanların aradan qaldırılması üçün kömək göstərilməsi aparıcı qayəni təşkil edir. Ümumiyyətlə, hesab edirəm ki, vergiləri tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər bir vergi ödəyicisinin şərəf öhdəliyi olmalıdır.

Əminəm ki, görülmüş işlər nəticəsində yaxın dövrlərdə "kölgə iqtisadiyyatı"nın həcmi kəskin aşağı düşəcək, qeyri-rəsmi məşğulluğun səviyyəsi minimuma enəcək, iqtisadi fəallıq, xüsusilə qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində işgüzar aktivlik canlanacaq və 100 minlərlə insan pensiya sistemindən yararlanmaq imkanı əldə edəcək, bank sektorunda kredit aktivliyi dərinləşəcək, nağd dövriyyəsi minimuma enəcək və ən nəhayət, milli iqtisadiyyat şəffaflaşacaq. Yeni dəyişikliklər həmin insanların pensiya sistemindən yararlanmasına xidmət edəcək. Qeyri-neft sektorunun özəl bölməsində işgüzar vətəndaşların əməkhaqlarından tutulan vergilərə güzəştlər tətbiq olunub, bu isə qeyri-rəsmi əməkhaqlarının kölgədən çıxarılmasına yol açacaq.

Azərbaycan hökuməti vergi sistemində geniş spektrli islahatlara başlayarkən vergi yükünün artımı deyil, əksinə azaldılması istiqamətini seçdi, yəni "kölgə"yə çəkilmiş bütün biznes strukturlarını və vergi ödəyicilərini geniş və bərabər hüquqlu vergitutmaya cəlb etməklə, sosial ədalət prinsipini təmin etdi.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Əziz müəllim, çirkli pullarla bağlı fikriniz varmı?

ƏZİZ ƏZİZOV: Məni ən çox düşündürən məsələ odur ki, burada bir mexanizm qurulmalıdır. Mexanizm burada ilk olaraq informasiya texnologiyalarının təkmilləşdirilməsidir. Ötən il cənab prezidentin qərarına əsasən Maliyyə Monitorinq Xidməti müstəqil bir struktur kimi fəaliyyətə başladı. Maliyyə Monitorinq Xidmətinin apardığı təhlillər, onların nəzarəti altında olan işlər və s. təkmilləşməlidir. Bu işlərin səmərəliliyini artırmaq üçün informasiya, texnologiyalar inkişaf etdiyi üçün proqramlar mütləq lazımdır. Digər orqanlarda heç olmasa bir-iki struktur yaranmalıdır ki, məlumatları əldə edib vahid bir mərkəzə ötürə bilsin. İnförmasiyanın alınması və informasiyanın təhlili çox vacibdir. Hansısa bir cinayətin qarşısını almaq üçün qabaqlayıcı tədbirlər görülmə-

lidir. Qabaqlayıcı tədbirlər o mənada görülməlidir ki, məlumatlar əldə olunmalıdır, məlumatlar təhlil olunmalıdır və sonra özündən yuxarı strukturlara ötürülməlidir. Mən bunu hüquqi baxımdan deyirəm. Siz daha çox nəzəriyyə baxımından izah edə bilərsiniz. Effektiv artırılması üçün, mənə, bütün fiskal orqanlarda professional, işini bilən kadrların yetişdirilməsi və onların təkmilləşdirilməsi çox vacibdir.

ELDAR TƏHMƏZOV: Burada kifayət qədər məlumat verildi. Bunun səbəbi nədir? Səbəb odur ki, bu gün normal iqtisadiyyatımızda kölgə iqtisadiyyatına aparan şərtlər var. Bu gün vicdanlı bir sahibkar var və istəyir ki, doğrudan da, normal bir fəaliyyət göstərsin.

İkinci tərəfdən, məsələn, aparılan təhlillər, müşahidələr göstərir ki, ümumiyyətlə, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələr, fiziki şəxslərdən tutmuş dövlət müəssisələrində fəaliyyət göstərən mühasibatların 30 faizindən çoxunda köhnə uçot sistemi var. Ancaq biz çalışırıq ki, bu gün beynəlxalq standartların uçotunu quraq. Köhnə uçot sistemi ilə, sözsüz ki, sahibkar fəaliyyətinin nəticəsini görə bilməyəcək. Görmüş olsanız da, yanlış statistika ortalağa çıxacaq. Bu da kölgə iqtisadiyyatıdır. Bu o demək deyil ki, ölkəmizdə olan sahibkarlar hamısı qara yolla getmək istəyirlər. Kölgə iqtisadiyyatı bütün keçid dövrünü yaşamış ölkələrdə olmuş və indi də var. İqtisadiyyat üçün böyük bir bələdərdir. Müşahidələr göstərir ki, müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif ölkələrdə fərqli yanaşmalar olub. Mən bir ədəbiyyatda rast gəldim, çox təəccübləndim. Deməli, məhsul istehsalı artdıqca vergi aşağı düşür. Çox maraqlıdır. Bunu Latın Amerikasında tətbiq ediblər. Amma müəyyən yanaşmalar var. Son zamanlar sahibkarlara kifayət qədər amnistiya verilib. Elektron qaydada kim hesabət aparırsa, cərimə 50 faizdən 25 faizə endirilir. İşyerlərinin dəqiq müəyyən olunması, orta aylıq əməkhaqqının dəqiq statistikasının çıxarılmasını müəyyənləşdirmək üçün yenə də müvafiq qanunvericiliyə dəyişikliklər olundu. Sosial ödənişlərdə sığorta edənə sığorta olunanların nisbətində dəyişiklik oldu. Bu səpkili kifayət qədər amnistiyalar verilib. Biz də bir iqtisadçı kimi düşünməliyik ki, iqtisadiyyatımıza öz bəhrəmizi verək. İqtisadi savadsızlığı aradan qaldırmalıyıq. Bu gün dərzil bir parça alır, yaxşı kostyum

tikiq satmaq istəyir ki, daha çox mənfəət əldə etsin. Amma bu gün o, uçotunu aparın ki, bir kostyumu tikmək üçün nə qədər elektrik enerjisi sərf edir. O məhsulun maya dəyərini də müəyyən edə bilmir və nəticədə öz fəaliyyətini görə bilmir. Nəyə görə banklara bu qədər borclu qalıblar? Çünki hesablaya bilmirlər. Ona görə hesab edirəm ki, mühasibatlıqla bağlı müəyyən tədbirlər görülməlidir.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Çox sağ olun, Eldar müəllim. Mən sözü Sühban müəllimə verirəm.

SÜBHAN QASIMLI: Dövlətimiz kölgə iqtisadiyyatının minimallaşması istiqamətini tutub. Biz ilk növbədə ticarətə məşğuluq. Bu elə məqamdır ki, burada dövlət, vətəndaş və biznes də maraqlı olmalıdır. Bizim biznes marağımızın dövrüyyəsinə azaldan bir məqam var. Bu, POS-terminal dövrüyyəsinə tətbiq olunan faiz dərəcələridir. Bizdə orta faiz dərəcəsi 1,5; 2 faizdir. Sözsüz ki, bazar ağardılacaq, kölgə iqtisadiyyatı azaldıqca rəqəbat genişlənir. Rəqəbat genişləndikcə məşğulmağa başlayır. Kiçik və orta bizneslər çox rahat şəkildə inkişaf edə bilər. Bizim müraciətimizin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, biznes, sözsüz ki, çıxış yolu axtarmağa başlayacaq, xərclərini optimallaşdırmağa çalışacaq. Digər bir tərəfdən təhlükə odur ki, bu, qiymətlərə təsir edə bilər. Mümkündürmü burada dövlət tənzimləməsinə tətbiq edək? Biz Gürcüstan bazarına baxdıq, çox araşdırmaq mümkün olmur, bankla müştəri arasında əlaqəməxfi kommersiya sirri daşıyan faiz dərəcələridir. Avropa bazarında bizim sektor 0,8-1 faizdir. Yəni, qazandığımız ƏDV-də 100 manat mənim əlavə öhdəliyimdir. Avropa üçün 0,8, yaxud 1 faizi banka verməliyəmsə, Azərbaycan üçün bu, 1,5, 2 faizdir.

ZİYAD SƏMƏDZADƏ: Ölkə Prezidenti, cənab İlham Əliyevin başladığı genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar çərçivəsində kölgə iqtisadiyyatının da həcmi azaldılması istiqamətində tədbirlər görüldü, nağd ödəmələr məhdudlaşdırıldı, vergi uçotundan yayımlara qarşı mübarizə sərtləşdirildi.

Bir daha qeyd edirəm ki, kölgə iqtisadiyyatına dair son 25 ildə bu mövzuda ilk dəyirmi masadır. Burada çox maraqlı fikirlər səsləndi, təkliflər irəli sürüldü. Onlar barədə hamımız düşünməliyik. Əminəm ki, kölgə iqtisadiyyatının leqallaşması istiqamətində görülmüş tədbirlər öz bəhrəsini verəcəkdir. Hamınıza təşəkkür edirəm.